

SZEGED AZ 1848—1849-ES SZABADSÁGHARC ALKONYÁN

A kül- és belpolitikai nehézségek érlelődése folytán a szabadságharc drámájának utolsó felvonása következett. A bécsi udvari körök a császári csapatok áprilisi veresége után — bármennyire is kínos lehetett számukra — I. Miklós orosz cártól kértek katonai segílyt. A cár pedig habozás nélkül készen állt a kérés teljesítésére. Ferenc József Varsóban május 21-én — a budai vár magyar kézre kerülése napján — már az orosz beavatkozás módozatait is rögzíthette. Az együttvéve 204 ezer főnyi orosz intervenció sereg Ivan Fjodorovics Paszkevic herceg tábornagy vezérletével június közepe óta is kelt a magyar határon. A cári intervenció hadsereg július első hetének végére Hatvanig szorította vissza a Dembiński vezette felső-magyarországi hadsereget, mely július 13-án Cegléd—Szolnok körzetében egyesült a Perczel Mór vezetésével itt alakuló tartalék hadtesttel.¹

A forradalmakat 1849 nyarára mindenütt leverték. „Róma és Velence eleste után Magyarország volt a szabadság utolsó bástyája a kontinensen...”² A magyar forradalommal szemben álló kormányok véleményét Palmerston, az angol külügyminiszter az orosz követnek így foglalta össze: „Végezzenek a lehető leggyorsabban!” Az olaszországi háború győzelmes befejezésével a császári haderő is erősödött, amely Julius Freiherr von Haynau tábornagy főparancsnoksága alatt mintegy 83 ezer emberrel szintén támadásba lendült. Június 28-án Győrnél megverte Görgeyt, mire ő azt jelentette a kormánynak, hogy a fővárost nem fogja tudni megvédeni.³

A 173 ezer főnyi magyar erővel ekkoriban 370 ezer ember állt szemben. Mind a császári, mind az orosz hadak is, teljesen felfegyverezve és minden szükséges eszközzel ellátva, messze felülmúlták a magyar hadsereg felkészültségét. A magyar honvédseregnek a továbbiakban minden külső segítség nélkül egyedül kellett birkóznia Európa két legnagyobb, s együttvéve több mint kétszeres erőfölényben levő hadseregével. A vereségek bekövetkeztéhez nem csekély mértékben járult hozzá a belpolitikai válság is.⁴

¹ HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1849-ig. III. Genfben, 1865. 3—15., 15—43., 44—77.

² PULSZKY FERENC: Életem és korom. I. Magyar Századok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 508.

³ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 139—140.; HEGYESI MÁRTON: Az 1848-iki harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898. 284.

⁴ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 166.; WALDAPFEL ESZTER: A független magyar külpolitika 1848—1849. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 289. s. köv. o.; SPIRA GYÖRGY: Polgári forradalom (1848—1849). In: Magyarország története 6/1. 1848—1890. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 31., 390—393.

A „keresztes hadjárat” meghirdetése

Budavár visszafoglalása után a Debrecenben ülésező kormány és az országgyűlés visszaköltözött Pest—Budára. A cári sereg betörése azonban elmélyítette a válságot, s megindította kifejlését. „Június utolsó napjaiban — írja Vukovics Sebő emlékiratában — helyzetünk ingadozásnak indult, mely végszülyedésünkkel végződött”.⁵

A cári intervenció felkészületlenül érte a magyar forradalom vezetőit nemcsak katonai tekintetben, hanem a nemzetiségi kérdés rendezetlensége terén is. Eredménytelenek maradtak azok az erőfeszítések, amelyeket a szembenálló felek leghaladóbb politikusai kifejtettek. 1849 tavasza a magyar—délszláv viszonyban sem hozott gyökeres fordulatot. A kiegyezés egyedül szóba jöhető alapjának ugyanis szerb részről a Vajdaság követelményét állították, amelyet azonban a magyar kormány mereven elutasított.⁶

A cári intervencióból származható veszélyek elhárítására, a harci szellem felszítására Szemere Bertalan belügyminiszter azt találta ki, hogy a népfelkelést „keresztes háború”-vá nyilvánítsák. A kormány június 27-én kelt terjedelmes kiáltványában elrendelte „a hazát végveszéllyel fenyegető muszka beütés ellen” a keresztes háború megindítását. „Énekeljen a nép szent, buzdító énekeket. Tartassanak hazafiúi beszédek, melyben a buta ellenség lerajzoltatván, a szabadság lángcsettellel festessék”.⁷ „S adja tudtára ön szóval is a népnek — utasította a belügyminiszter Szeged város bíráját —, hogy a veszély, mely bennünket fenyeget, nagy és rettentő ugyan, amennyiben örök szolgaságot hozna ránk, de a nép lelkes elszántsága s egyetértése és ropant haderőnk vitézsége által okvetlenül elhárítható”.⁸

A kormány elrendelte az általános keresztes háború megkezdését, amit a templomokban a lelkészek, a községek piacain az előjárók kötelesek kihirdetni. A népet imádkozásra és bójtre szólították fel. Szegeden a plébániák lelkészei 8000 példányban „Istentisztelet a hazáért” című nyomtatványt bocsátottak ki, melyek az egyes városrészek templomaiban tartandó istentiszteletek s körmenetek sorrendjét tartalmazták, megtoldva egy „könyörgés”-sel, melyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a „Közlöny”-ben, a forradalom és szabadságharc hivatalos lapjában bocsátott ki. E keresztes búcsújárásokon a nép ezres tömegekben vett részt, mely alkalommal a lelkészek keresztes hadjáratot hirdettek „a rettegett hirű muszka ellen”.⁹

A népgyűlés megtartása ügyében Osztróvszky József kormánybiztos elnökle mellett június 30-án ülést tartott a szegedi városi védbizottmány. A július 4-re meg-

⁵ Id. TÓTH GYULA (szerk.): Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848—49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. I. Magyar Századok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 21.

⁶ KOVÁCS ENDRE: Magyar—délszláv megbékélési törekvések 1848—49-ben. Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 134. ; Uő: Szemben a történelemmel. Elvek és utak. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 328—330.

⁷ GELICH RIKHÁRD: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. III. Budapest, 1889. 386—389., 598—604. ; PAP DÉNES: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849. II. Pest, 1869. 479—480., 480—486. ; ANDICS ERZSÉBET: 1848—1849. Tanulmányok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 200—201.

⁸ *Csongrád megyei Levéltár* (a továbbiakban *CsmL*), Szeged Város Bizottmányi Közgyűlésének iratai (a továbbiakban *Biz. közgy. ir.*) 198/1849. sz. A belügyminiszter Szeged város bírájának. Budapest, 1849. jún. 28. ; PAP DÉNES: i. m. II. Pest, 1869. 452—458., 491—495.

⁹ REIZNER JÁNOS: A régi Szeged I. Szeged, 1884. 247., Okmánytár 26. sz.; *Somogyi-könyvtár* (Szeged) (a továbbiakban *Sk*) Grünnyomda anyaga, 517. sz. Alkalmi beszéd, melyet a Szeged Sz.-Rókusi egyházban a muszka beavatkozásból származható veszély elhárítása végett rendelt 1-ső egyházi szent-mise alkalmával 1849-ik évi május 31-kén mondott Korompay (Krum) Antal, Csanád egyházmegyei áldozár. Szegeden, nyomtatott Grün János betűivel 1849.

hirdetett népgyűlés alkalmával a városháza előtti Szabadság (ma Széchenyi) téren a polgármester maga olvasta fel a kormány felhívását, s azt több ezer példányban tüstént kiosztotta. „Legyen a nép kitűrő, önfeláldozó, bátor — buzdította a polgármester az egybegyűlteket —, fegyverezze fel magát, mivel csak lehet, fejszével, csákánnyal, kapával, legyen erélyes és nincs hatalom, mely a már is annyi veszéllyel szemben szálló magyar fajt kiírthassa”.

Ezután a polgármester a szószekre lépett, és a keresztes háború meghirdetésére szolgáló vörös kereszt jelvényekből egyet mellére, egyet pedig a városháza falára kitűzött. A példa nyomán az egybegyűlt tömeg szintén feltűzte ruhájára a vörös kereszt-kéket.¹⁰

Július 8-án az alsóvárosi templom előtt tartottak népgyűlést. Az istentisztelet után Osztróvszky József kormánybiztos nyitotta meg az ülést, majd Sárosy Gyula, az „Arany trombita” hírneves szerzőjének felolvasása következett. Ezután ezer darab egyházilag megszentelt és megáldott vörös keresztet osztottak szét a tömeg között.¹¹

A népfelkelés, a „keresztes háború” Szegeden sem hozta meg azt az eredményt, amelyet a kormány felhívásában kilátásba helyezett és elvárt. Imádkozás és bőjt, katonailag képzett személyek helyett papokra bízott népi megmozdulás eleve nem sok sikerrel kecsegtetett. A meghirdetett keresztes háború csak arra volt jó, hogy megtörje az ellenállás hanyatló szellemét. Annak okát, hogy a népfelkelés ezúttal is meglehetősen szűk körű maradt, most sem a szervezésben, hanem a parasztkérdés rendezetlenségében kell keresnünk.¹²

A katonai helyzet rohamos romlása

A tavaszi hadjárat sikerei után 1849 június közepén az orosz cári intervenció csapatok betörték Magyarországra. Nem sokkal később az új parancsnok, Julius Haynau báró vezetése alatt álló osztrák főserg is támadásba lendült. Ugyanakkor a déli hadszínteren, a Bácskában és Bánátban, a szerb felkelők, kisebb osztrák csapatok és a déli hadsereg közti mozgó háború folyt. A honvédsereg főerőinek összpontosítására kijelölt Tisza—Maros szöge, a Temesköz május közepe óta szilárdan a honvédcsapatok kezén volt. Kivételt csupán Arad és Temesvár erődje képezett, melyek osztrák védőserege immár nyolc hónapja állta az ostromzárat.

A délvidéki császári csapatok és a szerb felkelők komoly erősítést kaptak a Pestről délnek visszavonuló Jellačić vezette hadtesttől. Jellačić Eszéken keresztül csatlakozott hozzájuk, és június elején támadó hadműveletbe kezdett. A titeli fennsíkrol előnyomulva elérte a Ferenc-csatornát, majd június 7-én Kátynál, és 25-én Óbecsénél megverte a IV. magyar hadtest alakulatait. Ezután a Ferenc-csatorna mögé húzódott, és tétlenül várta egyelőre Haynau közeledését. Jellačić támadása egyrészt Szegedet veszélyeztette, másrészt segítséget jelentett Temesvár és Arad császári őrségének.¹³

Mióta Jellačić a Bácskában a Ferenc-csatornáig nyomult előre, Szeged egy napig sem volt biztosítva támadása ellen.¹⁴ Korda János szegedi nemzetőr dandárparancs-

¹⁰ CsmL Biz. Közgy. jkv. 1849. júl. 2., 198. sz. ; REIZNER JÁNOS: Szeged története. II. Szeged 1899. 160—161.

¹¹ Szegedi Hírlap, 1849. 20. és 21. sz. ; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 237—238.; Uő: i. m. II. Szeged, 1899. 161.

¹² SPIRA GYÖRGY: i. m. In: Magyarország története. 6/1. Budapest, 1979. 398.

¹³ MÁRKUS LÁSZLÓ: Guyon Richárd. „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1955. 106—107.

¹⁴ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 321.; GELICH RIKHÁRD: i. m. III. Budapest, 1889. 566—567., 705.

nok június 17-én kérvényt nyújtott be a kormányzói hivatalba a szegedi lovas nemzetőröknek tábori szolgálata alóli felmentése, s aratási munkára történő haza bocsátatása iránt. De miután Jellačić serege éppen akkor készült a titeli fennsíkról kiindulva azon a vidéken, s talán éppen Szeged felé előrenyomulni, ezért a kormányzói hivatal katonai osztálya felhívta a belügyminisztériumot, hogy a szegedi lovas nemzetőröket csak abban az esetben bocsássa el a táborból, ha más — ugyanolyan létszámú — szegedi lovas nemzetőr váltja fel őket.¹⁵ De Jellačić — mint láttuk — elszalasztotta a könnyű lehetőséget, és nem folytatta támadását Szeged felé.

Haynau közvetlenül Pestet fenyegető nagy offenzívájának megindulása után az új hadműveleti tervet az egyesített hadi- és minisztertanács Kossuth Lajos vezetésével június 29-én határozta meg. A magyar hadvezetőség terve az volt, hogy a magyar seregek délen a Tisza—Maros szögletében egyesüljenek, és kíséreljék meg az ország felszabadítását. A Tisza—Maros vonalán, a Szeged—Arad—Temesvár háromszögben a magyar seregek Szegedről kiindulva megsemmisíthetik Jellačić előrenyomuló hadtestét.¹⁶

Az egész országban úgyszólván Szeged volt az egyedüli pont, ahonnan a siker reményével védekezhettünk volna az orosz—osztrák hadak ellen, ha a magyar seregösszevonás kellő időben megtörténik. Ezért itt akarták összevonni Görgey főszeregét, a Vetter vezette délvidéki hadsereget, a június végén Aradot elfoglaló csapatokat, Wysocki hadtestét és a Perczel szervezte tartalékot. A Perczel parancsnoksága alatt szerveződő közép-tiszai hadseregnek kellett volna levonulni Szegedhez, hogy Jellačićot megverje. Ez azonban ahhoz a feltételhez kötődött, hogy György seregével Komáromból kiindulva Cegléd—Szolnok körzetében, vagy attól délre Szegedet fedezze észak felől a császári vagy cári, esetleg mindkét főszereg támadásával szemben. Görgey azonban a másfél hónappal előbb elmulasztott nyugati áttörést akarta megkísérelni, s amellet kardoskodott, hogy a magyar seregek a főcsapást az osztrákokra irányítsák.¹⁷

Ha a magyar hadvezetőség terve sikerül, Szegeden egy 70—80 ezer fős sereg gyűlt volna össze, mely a siker halvány reményével vehette volna fel a küzdelmet a megosztott ellenséggel. Ez a haditerv azon a feltevésen nyugodott, hogy Paszkevic herceg orosz tábornagy cári intervenció serege és Haynau hadserege nem egyesül. Az ellenség azonban közelebb volt, mint a különböző magyar hadtestek, és előbb érkezett a szegedi erődítések elé, mint a magyar erők nagy része.¹⁸

Kossuth június 29-én közölte Görgeyvel a minisztertanács határozatát: a kormány Szegedre teszi át a székhelyét, az összes erőket is oda vonják össze. Görgey tehát a komáromi őrség hátrahagyásával induljon meg seregével a kitűzött rendeltetési helyre. „Én tehát a ministerium hozzájárultával elhatározom — közölte Kossuth Görgeyvel —, hogy a kormány Szegedre fogja székhelyét áttenni, de azon határozott rendelettel, hogy Hadügyminiszter Úr is a maga hadseregével Szegedre vonuljon.”¹⁹

¹⁵ Kossuth Lajos összes munkái (a továbbiakban KLÖM). XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849 április 15—augusztus 15. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 561. A belügyminisztériumnak a szegedi lovas nemzetőröknek a déli seregnél való visszatartásáról.

¹⁶ GÖRGEY ARTHUR: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. II. Franklin-Társulat. Budapest, 1911. 280. ; TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 21. VUKOVICS SEBŐ Emlékiratai. ; STEIER LAJOS: Haynau és Paskievics. II. Genius kiadás, Budapest, é. n. 57.

¹⁷ SZILÁGYI SÁNDOR: A magyar forradalom napjai július elsője után. Pest, 1849. 4. ; GRACZA GYÖRGY: az 1848—49-iki magyar szabadságharc története. V. Budapest, 1898. 577. ; PAP DÉNES: i. m. II. Budapest, 1869. 530. Kossuth Bemhez. 1849. július végén.

¹⁸ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 360—361. ; STEIER LAJOS: i. m. I. Budapest, é. n. 95—96. ; BERKÓ ISTVÁN: Az 1848/49. szabadságharc olasz légiója. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK) 1926. 443., 480. ; VÁRADY GÉZA: Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag. Magyar História. Gondolat, Budapest, 1976. 252.

¹⁹ KLÖM XV. Budapest, 1955. 620—621.

A kormány elhatározásában a Szeged körül épülő sáncrendszer is számításba jött. A földsáncok és erődítmények „tökéletlen”, félkész állapotuk ellenére ugyanis előnyt, fedezetet jelenthettek a nyílt terepen, fedezetlen síkon közeledő ellenséggel szemben.

A szerbek által veszélyeztetett Szeged körül már huzamosabb idő óta folytak az erődítési munkálatok. 1848 telén, midőn a Bánságban működő magyar seregeket is a Közép-Tiszához rendelték, a szerbek pedig ennek következtében a Marosig nyomultak, és Szegedet is háborgatták, a város megrohanása ellen a Tisza bal partján, a Marostól az ún. Boszorkányszigetig sáncokat emeltek. A szilléri híd, Óthalom, Dorozsma és a Matyhíd irányában félkörben mintegy három mérföldnyi hosszúságban a sáncerdők egész láncolata húzódott.²⁰

E sáncok terveit Török Ignác mérnök tábornok készítette, a munkálatokat pedig Gál ezredes, majd Forget erődítési igazgató vezette. Naponként ezernyi ember — katonai és civil — dolgozott a sáncokon.²¹ Június vége óta, majd midőn a kormány és az országgyűlés Szegedre költözött, a várost a Tisza jobb partján is sáncokkal vették körül.²²

Még azt is tervbe vették — legalább is a közgyűlés tárgyalta azt a kérdést —, hogy nem volna-e lehetséges a Tisza vizét a Baktón keresztül a Matyérrel összeereszteni. Ily módon Szeged, illetőleg az erődök láncolata valóságos szigetet képezett volna, s a kiterjedt víztömeg egymagában is hozzáférhetetlenné tette volna a várost.²³

Ezt a tervet azonban a kedvezőtlené váló viszonyok és az idő rövidsége miatt nem sikerült megvalósítani. A sáncok még korántsem voltak befejezve, mikor július végén Haynau seregével Szegedhez közeledett; sőt nagyrészt még igen „tökéletlen állapotban” voltak.²⁴

Szeged biztosítása érdekében nemcsak magát a várost kellett az ellenségtől megoltalmazni, de a Bácskát is meg kellett tisztítani a császáriaktól. Ezt a hadműveletet Guyon Richárd a Perczel-féle IV. hadtest sok csatában megedzett hős katonái élén hajtotta végre.²⁵ Július 13-án megszalasztotta a Hegyesnél támadó Dietrich altábornagyot, Szeghegyesnél pedig Puffer dandárát. Másnap Feketehegynél a Szegedet dél felől fenyegető Jellačićot verte meg. A vereség hatására Jellačić hadteste Titelig vonult vissza, majd innen a Szerémségbe menekült. A hegyesi—feketehegyi győzelem a magyar fegyverek utolsó diadala volt.²⁶

A hegyes—feketehegyi ütközet után Földvár, Szenttamás, szóval — a titeli fennsík kivételével — az egész Bácska felszabadult, dél felől tehát Szegedet nem fenyeget-

²⁰ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 89.; RÜSTOW, WILHELM FRIEDRICH: Az 1848—49-iki magyar hadjárat története. I. Fordította Vértesi Arnold és Áldor Imre. Pest, 1866. 299.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 412—414.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 244—245.; GELICH RIKHÁRD: i. m. III. Budapest, 1889. 812—813.; BREIT JÓZSEF: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. III. Budapest, 1898. 231.

²¹ REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 244—245.; MÉSZÁROS LÁZÁR: Emlékiratai. II. Pest, 1867. 336—337.

²² HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 412.

²³ REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 245.; ÚJ: i. m. II. Szeged, 1899. 165—166.

²⁴ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 413—414.; RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 300.

²⁵ DUDÁS ÖDÖN: A hegyesi csata és emlékköve. Bácska, 1884., 81. sz.; THIM JÓZSEF: A hegyes—feketehegyi csata és nevének jogosultsága. Bácska, 1885., 15. sz.; MÁRKUS LÁSZLÓ: i. m. Budapest, 1955. 107. s. köv. o.; DEÁK ISTVÁN: Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtest-napló tükrében (1849. június 26—július 30.) Századok (a továbbiakban Sz) 115. évf. (1981) 3. sz. 572—573.

²⁶ GELICH RIKHÁRD: i. m. III. Budapest, 1889. 709—713.; BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 130—137.; OLCHVÁRY ÖDÖN: A magyar függetlenségi harc 1848—49-ben a Délvidéken. Budapest, 1902. 213—224.

te a támadás veszélye.²⁷ Június 27-én — hat hónapi ostrom után — Arad várának császári helyőrsége is megadta magát, csak Temesvár dacolt még szilárdan Vécsey Károly tábornok ostromló seregével.²⁸ De az események a bácskai hadműveletek idején a többi hadszíntéren gyorsan követték egymást. Most már világosan látszott, hogy Görgey nyíltan szakított a kormánnyal, és szabotálja a Szeged környékén összpontosított erőkkel való egyesülést.²⁹

A forradalom katonai és politikai helyzete egyre súlyosabbá vált. Az osztrákok július 11-én vonultak be Budára, majd Haynau július 24-én három hadoszlopban a Duna—Tisza közén nyomult tovább a Délvidék felé. Seregének jobbszárnya Kunszentmiklóson, Kiskunhalason át Szabadka irányában tört előre, a középhad Kecskeméten és Kiskunfélegyházán keresztül Szegednek tartott, a balszárny pedig Szolnok érintésével a Tisza vonalán vonult délre. A Duna—Tisza közén át Szeged felé vivő utakat ekkor csupán a IX. hadtest egy része, valamint a közelmúltban Cegléd környékén újoncokból szervezett, s Perczel Mór parancsnoksága alatt álló — nagyrészt még felfegyverzetlen — X. hadtest próbálta elreteszni.³⁰

Perczel Mór tábornok egy ideig igyekezett zavarni az oroszok hadmozdulatait, hogy ezzel megkönnyítse a magyar dunai hadsereg számára a Felvidéken való visszavonulást. De a turai ütközet után a túlerő elől Szeged irányában vonult vissza, hogy Vetter seregével egyesüljön. Mészáros Lázár fővezér viszont azt a parancsot adta, hogy Pest felől Szeged ellen meginduló Haynau támadását késleltesse. A parancs végrehajtását Perczel megtagadta azzal az indoklással, hogy a seregek összpontosítását tartja fontosabbnak. Pedig helyesebben cselekedett volna, ha időlegesen is, de feltartóztatta volna Haynaut. E helyett Perczel a Duna—Tisza közén Nagykőrösön, Kecskeméten, Kiskunfélegyházán át — sarkában az osztrák derékhaddal — július 28-án Szegedre érkezett.³¹

Ezzel Perczel egyenesen megkönnyítette az ellenség dolgát; Haynau előtt szabaddá tette a Szeged felé vezető utat.

A kormány Szegedre költözik

Kossuth még ebben az összeomlást megelőző utolsó korszakban is igyekezett új fordulatot adni a küzdelemnek.³² Amint értesült Görgey június 28-i balkimenetelű győri csatájáról, elrendelte a pesti és a debreceni bankjegy-sajtó Szegedre történő szállítását. Duschek pénzügyminiszter ismét szekerekre rakatta a pénzgyárt, és Szegedre vitette, ahol a várkapolna épületében állították fel.³³ A minisztertanács elhatározta,

²⁷ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 8—9. ; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 324—325., 389.

²⁸ THIM JÓZSEF: Délmagyarország önvédelmi harca 1848/49-ben. I. Zombor, 1887. 338. ; BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 139—140. ; ELEK ISTVÁN: (szerk.): A szabadságharc csatái 1848—1849. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1954. 200.

²⁹ MÁRKUS LÁSZLÓ: i. m. Budapest, 1955. 113.

³⁰ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 24., 34. ; GELICH RIKHÁRD: i. m. III. Budapest, 1889. 763.

³¹ SZEREMLEI SAMU: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. II. Pest, 1867. 273—274. ; SPIRA GYÖRGY: A magyar forradalom 1848—49-ben. Gondolat. Budapest, 1959. 568.

³² MÓD ALADÁR: Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben. Szikra Kiadó, Budapest, 1949. 173.

³³ REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 243. ; Uő: i. m. II. Budapest, 1899. 164.

hogy a forradalom és szabadságharc hivatalos lapja, a Közlöny kiállításához szükséges személyzet, gép és anyag induljon útnak Szeged felé.³⁴

Kossuth az összeomlás napjaiban is nagy figyelmet fordított a fegyver- és hadianyag-utánpótlás biztosítására. Június 29-én — miután értesült arról, hogy az ellen-ség Tokajnál átkelt a Tiszán —, felszólította Láhner György tábornokot, hogy a nagyváradai fegyvergyárat költöztesse Szegedre. Láhner július 6-án Szegedről írt jelentésében közölte, hogy a rendeletet végrehajtotta, július 2-án és 3-án több mint ezer szekér szállította Váradról Szegedre a fegyvergyár kellékeit és az állami javakat.³⁵ Láhner a debreceni és pesti fegyverjavító és gyártó üzemeket is Szegedre telepítette. Július 9-én már meg is indult a vár kazamatáiban a Debreceni Állami Fegyver- és Kardgyár munkája „75 legények részére alkalmas műhelyekben”. Ugyanitt kapott helyet a pesti fegyvergyár is.³⁶

Június 30-án Kossuth Lumniczer Sándor egészségügyi főigazgatónak adott utasítást: az egészségügyi készleteket és felszereléseket Szegedre szállítsák, nehogy a kö-zelgő ellenséges sereg birtokába jussanak.³⁷

Az ismeretes katonai események következtében Kossuth július 2-án bejelentette, hogy a kormány és a képviselőház Szegedre teszi át székhelyét. Ennek híre Szegeden „kedvezőtlen benyomást idézett elő”.³⁸ Osztróvszky József kormánybiztos hivatalo-san is értesítette Szeged város tanácsát a döntésről, és felkérte a megfelelő elszálláso-lás megszervezésére. Szemere Bertalan belügyminiszter sürgetésére kormány- és város-közi bizottságot állítottak fel az elszállásolási ügyek intézésére. A „szállásolási bi-zottmány” élére a város Skultéty Andor kapitányi helyettest állította.³⁹

Július első napjaiban megindult a néparadat Szeged felé. A kormány, a kormány-hivatalok személyzetének egy része, az országgyűlés két táblájának számos tagja, ka-tonai alakulatok és a menekülő fővárosi lakosság áradata özönlött a győri vereség hí-rére Szegedre. Szekerekre rakták az elmozdítható berendezéseket, a gyárak részére új otthonokról kellett gondoskodni. Az országgyűlés részére a városháza helyiségeit bocsátották rendelkezésre; ülésteremként a közgyűlési terem szolgált. A hadügymi-nisztérium a főtéren fekvő Zsótér-féle házban helyezkedett el, s tevékenységét is-mét megkezdte. A miniszterek, a kevés számú főrend és családjuk, valamint kísére-tük részére a módosabb városi polgárok lakásait engedték át. Az országgyűlési kép-viselőket magánházakban szállásolták el. A helyzet most sokkal nyomasztóbb volt Szegeden, mint januárban Debrecenben, mert a harapófogó két szára — az osztrák és a cári hadak — gyors ütemben közeledtek egymáshoz.⁴⁰

A kormány átköltözése most is nagy nehézségekkel járt, elsősorban a hadsereg el-látása terén. Minthogy a Szegedre való átköltözés miatt a bankjegy-nyomás két hétig szünetelt, a kormánynak nem volt pénze sem a hadsereg ellátására, sem pedig az álla-mi alkalmazottak fizetésére.⁴¹ A nehézségeket még fokozta, hogy a Kossuth-bankók

³⁴ V. WINDISCH ÉVA: Közlöny (1848—1849). A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 8. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 79.

³⁵ KLÖM XV. Budapest, 1955. 624. ; FARKAS LAJOS—RADÓ GÉZA: Kossuth és a szabadságharc hadiipara. Sz 1952. 3—4. sz. 727.

³⁶ FARKAS LAJOS—RADÓ GÉZA: i. m. Sz 1952. 3—4. sz. 728.

³⁷ KLÖM XV. Budapest, 1955. 630. ; FÁBIÁNNÉ KISS ERZSÉBET: A magyar egészségügyi szakigazgatás szervezete és problémái 1848—1849-ben. Sz 110. évf. (1976) 2. sz. 323.

³⁸ DEÁK ISTVÁN: i. m. Sz 115. évf. (1981) 3. sz. 566. ; MÁRKUS ISTVÁN: i. m. Budapest, 1955. 107—108.

³⁹ Somogyi könyvtári Műhely (a továbbiakban SkM) 1980/4. 111-112.

⁴⁰ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 255., 319.

⁴¹ CsmL Biz. közgy. ir. 213/1849. sz. Pálffy István földbíró, Bokor József gyámnok és Pillich István adószedő a közgyűléshez. 1849. júl. 27.; DEÁK IMRE: Az 1848-as szabadságharc története leve-

kelendősege a kedvezőtlen hadi helyzet miatt amúgy is rohamosan csökkent, „...e pénzjegyek mindinkább vesztek becsületüket”.⁴² A pénz értékcsökkenése következtében „az élelmezési drágaság majdnem hihetetlen fokra hágott”.⁴³

Kossuth Lajos kormányzó-elnök és neje július 11-én délben érkeztek kíséretükkel Szegedre. „Ez a város, ez a vidék — írja a Közlöny —, mely szabadságunk szent harcában már olly sokat áldozott...”⁴⁴ A bevonulás útján, a budai országúton — ma Kossuth Lajos sugárút — az utcákon és a Szabadság téren Szeged apraja-nagyja lelkes üdvözlettel fogadta az érkezőket, de az emberek arcáról mintha eltűnt volna a régi bizakodás. A kormányzó az üdvözlést a nagy piac egyik szögletének háza, Kárász Benő főispán díszes palotájának első emeleti erkélyéről fogadta. Érkezése napjának estéjén a város hölgyei fényes fáklýásmenetet rendeztek a tiszteletére. A város polgárai nevében a tanács kijelölt szónoka, Dáni Ferenc lelkes szavakkal üdvözölte. Kossuth a ház erkélyéről válaszolt nagy hatású — utolsó nyilvánosan elmondott — beszédében, s az üdvözlő beszédet a nagyszámú jelenlevő áhitatos hallgatása mellett köszönte meg.⁴⁵

Ezután mindjárt azt ígérte, hogy „Szeged leszen amaz archimédesi pont, honnét a szabadság az egész világra fog kiterjedni”.⁴⁶ Az üdvözlő beszédre a következőket mondotta: „Mint megjósolám Debrecenben, hogy onnan Magyarország szabadsága fog kivívatni, hiszem, hogy Európa szabadsága Szegedről sugárzik ki. A gondviselés újjaira ismerek azon nagy veszedelemben, melyet az istentelen dinasztia a muszkák behívása által nyakunkra hozott. Igenis elválasztotta a magyart az isteni gondviselés, hogy legyen alapja a világszabadságnak, megváltója Európa népeinek. Magyarország vagy azon koporsó lesz, melyben a népek szabadsága hosszú századokra eltemetetik, vagy azon terített asztal, hová az örvendező szabad népek jönnek élvezni a boldogságot”.

Azután Görgeyre célozva említette, hogy „...ha találaték valaki, ki a hazát nagyravágyásának áldozatává, s e végett magát a nemzet uralkodójává tenni diktatori hatalomra vergődni törekednék, azt saját kezeimmel gyilkolnám meg, hogy a hazát megmentsem”.⁴⁷ „Éljenzést ez — írja Szilágyi Sándor —, éppen nem kapott, de igen sokattól halk zúgást”.⁴⁸ Ez nyílt fenyegetés volt Görgey ellen.

A szegedi nép azonban harsány éljenzésben tört ki. A szervezés alatt álló olasz légió egy-egy „evviva Kossuth!” kiáltása is kihallatszott a többi közül. Az ünnepélyes menet, amelyben a nemzetőrök is résztvettek, a Rákóczi-induló harsogása mellett távozott.⁴⁹

Kossuth Lajos kormányzó-elnök részére Kárász Benő főispán ajánlott fel újon-

lekben. Budapest, 1940. 401. Kossuth Damjanich Jánosnak. Szeged, 1849. júl. 11.; DANKER F. ALFONSZ: Dembiński Magyarországon. Budapest, 1874. 344.; KLÖM XV. Budapest, 1955. 775. SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 85. Kossuth Lajos, az ország kormányzója Görgeyhez. Szeged, 1849. júl. 23.; DEÁK ISTVÁN: i. m. Sz 115. évf. (1981) 3. sz. 566.

⁴² HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 320.

⁴³ KLÖM XV. Budapest, 1955. 775.

⁴⁴ Közlöny. 1849. júl. 13. 148. sz. pag.: 552., 2—3. hasáb.; „Július 11-én délelőtt Szegedre érkezünk — írja Vukovics Sebő emlékirataiban. — Ott lételünk július 31-ig tartváb, egyik korszakát képezi függetlenségi harcunknak”. Lásd TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 31. VUKOVICS SEBŐ Emlékiratai.

⁴⁵ TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. VUKOVICS SEBŐ Emlékiratai.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 6.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 322—323.

⁴⁶ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. Pest, 1867. 322.

⁴⁷ KLÖM XV. Budapest, 1955. 700—701. A Közlöny július 13-i számának tudósítása Kossuth Szegedre érkezéséről és a fogadtatáskor mondott beszédéről.; Közlöny, 1849. júl. 13. 148. sz. pag. 552., 2—3. hasáb.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 323.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 244.; Uő: i. m. II. Szeged, 1899. 164—165.

⁴⁸ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 6—7.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 323.

⁴⁹ TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 31—32. VUKOVICS SEBŐ Emlékiratai.

nan épült pompás házában lakást. A kormányzóelnöki hivatal részére a Kárász-ház melléképületét, majd egy közeli, másik épületet üritettek ki. Az álamgépezet, igaz, sok főnnakadással, de újólag működni kezdett.⁵⁰

Szegeden Kossuth megpróbálta mozgósítani a forradalom utolsó erőtartalékait. „Kossuth mióta Szegedre érkezett — írja Horváth Mihály — különféle, azonban mind oda irányzó terveken törte fejét, miként fordíthatná jobbra a tagadhatatlanul ...veszendőnek indult ügyét”.⁵¹ A kormány hivatalos lapja, a Közlöny, mindenkéltől igyekezett megnyugtanni olvasóit: „... a harc, mely Európa népeinek szabadságát kivívandja, ez lesz, mely innen Szegedről intéztetik”.⁵²

Kossuth július 14-én körlevelet intézett az ország törvényhatóságaihoz, amelyben bejelenti és megindokolja a kormány Szegedre történt átköltözését, ismerteti a katonai helyzetet, bizalomra hívja fel az ország népét, és felszólítja a hatóságokat az általános népfelkelés megszervezésére.⁵³ A kormány Szegedről erélyesebb „beligazgatást” tanúsított — írja Mészáros Lázár emlékirataiban —, „pénzt veretett, azaz papírpénzt nyomatott. A megyéket újoncok s népfelkelés kiállítására és felszerelésére hívta fel; hanem a bizalmat maga irányában nem igen bírta növelni”.⁵⁴

A 30 ezerre tervezett álló tartaléksereg részére szorgalmasan toboroztak. Szegeden a nagy piac közepén vontak fel egy tágas ponyvasátort; ott szólt a zene, pengett a sarkantyú és víg tapsolás hallatszott: „Talpra, magyar legények! Aki nem nyomorék és nem anyámasszony katonája! Csapjatok fel a Kossuth seregébe!”⁵⁵ Szeged város tanácsa azt jelentette, hogy „a tartalék sereghez való toborozás általa megkezdettvén folytonosan halad, és eddig már többen felcsaptak”. Kossuth úgy intézkedett, hogy a hadügyminisztérium az újoncokból új honvéd zászlóaljat alakítson, s tegyen javaslatot ennek parancsnokára.⁵⁶

Vadász Manó szegedi polgármester július 23-án válaszolt Kossuth utasítására. Jelentette, hogy a toborzás folyamatban van mind a városban, mind a tanyákon, komolyabb eredménnyel még nem járt, de reméli, hogy hamarosan kedvezőbb jelentést küldhet. Kossuth intézkedett, hogy a pénzügyminisztérium a tartaléksereg számára toborzandó önkéntesek foglalópénzének kifizetésére a helybeli sóhivatalnál a megkívántató pénzmennyiséget utalványozza.⁵⁷

Közben Szeged hangyabolyhoz hasonlított, „hol az országgyűlés, a minisztériumok s a sok menekvő összegyűltével Szeged Debrecen képét mutatá fel, csakhogy a körülmények most egymástól elütők voltak. Az akkor létezett ellenséghez egy újabb és sokkal erősebb csatlakozott. Nyár is lévén, az ellenség könnyebben közeledhetett. A magyar sereg háromszorta nagyobb s harcedzettebb volt, mint akkor, az igaz, — de a folytonos csatározások, vezénylőinek egyenetlenkedése s több más baj által erejében meggyengülvén — mindenhol hátrált. Azért is az emberek arcai hosszabbak, színtelenebbek, az értelmek gondolkodóbbak s a félt valóságot tudni kíváncsiabbak voltak... Maga a nép egykedvű volt s úgyszólván közömbös, s bár Szeged több alkalommal tanúsított féktelenséget, ekkor magát mégis csöndesen viselte”.⁵⁸

⁵⁰ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. Genfben, 1865. 36—361. ; SkM 1980/4. 112.

⁵¹ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1965. 360—361.

⁵² Közlöny. 1849. júl. 13. 148. sz. Id. V. VINDISCH ÉVA: i. m. Budapest, 1958. 80.

⁵³ KLÖM XV. Budapest, 1955. 717—721.

⁵⁴ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 323.

⁵⁵ Közlöny. 1849. júl. 28. 161. sz. pag.: 600., 1. hasáb.

⁵⁶ KLÖM XV. Budapest, 1955. 766.

⁵⁷ KLÖM XV. Budapest, 1955. 744. ; Csongrád megye főispánja, horgosi Kárász Benjamin július derekán a tartalék sereg felállításához 500, a Kárász kisasszonyok pedig szintén 500 forintot ajánlottak fel. Lásd CsmL Biz. közgy. jkv. 1849. júl. 27., 211. sz.; LUKINICH IMRE: Hunkár Antal emlékiratai. HK XXVII. évf. (1926) 372.

⁵⁸ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 321—322.

Egyébként Szeged — ez a „nagysága dacára nagyon kis városias kinézésű hely”⁵⁹ — soha nem tapasztalt olyan élenkséget, mint amilyen 1849 május végétől a szabadságharc bukásáig ráköszöntött. Június vége felé, midőn Bács megye déli részének magyar lakossága — különösen Kér és Verbász vidékéről — újból menekülni kényszerült, szintén Szegedre igyekezett.⁶⁰ „Szegeden alig lehet megmaradni — írja Bajza József feleségének, Csajághy Júliának — Ott hemzseg a sok menekvő. Szállást és étket alig kapni”.⁶¹

Az egész honvéd haderőt Szeged környékére összpontosították. A város valóságos hadi központtá vált.⁶² Az utcákon majdnem szakadatlanul vonultak a katonai alakulatok. A városban a nagy kaszárnya épülete nyüzsgött a katonaságtól, s a Dercsényi (most Zsótér) házat és más nagyobb magánépületeket is kaszárnyának rendeztek be. De ezenfelül majd minden háznak megvolt a maga egynehány beszállásolt katonája.⁶³

„Sétányunk minden alkonyaton megnépesült. Olykor a városi derék zenekar mulattatja a közönséget, mellynek minden tagja vendég, idegen”.⁶⁴ A nyilvános szórakozóhelyek tisztekkel voltak tömve. Akadtak közöttük nem kis számban olyanok, akiknek zászlóalja messze vidéken állomásozott, ők maguk pedig gyávaságból betegszabadságra mentek. Mikszáth Kálmán is ír arról, milyen „...sokszor ébredtek arra a szegediek, hogy tele van a város nyalka úrfi honvédtisztekkel. Csata van valahol — mondták gúnyosan a lakosok —, mert sok a tiszt közöttünk”.⁶⁵

Május végén a vár mellett levő sétányon egy nyári színikört emeltek, amelyben Havi Mihály előadásokat rendezett. „Szentpéteri is föllépett már egyszer — írja a Közlöny július 28-i száma —, s reméljük, még több jó estvét szerzend a közönségnek”.⁶⁶

„A nagyszámú idegenek miatt minden valamire való lakás lefoglaltatván”, — a lakáshiány és az élelmiszerek drágasága a zsúfolt városban igen érezhető volt.⁶⁷ Az előző évi termés már elfogyott, az újnak a betakarítására pedig nem volt elegendő munkáskéz. „S most végig nézünk az élelmi cikkek árán kün a piacon s ben a vendégházakban. Hátunk borsódzik a zsarolástól, mellyre itt-ott bukkanunk. A városi hatóság rég kiadta e tárgyban felszólítását, illetőleg rendeletét, sajnos azonban, hogy csak falon függő írott malaszt”.⁶⁸

A honvédek éheztek, ez viszont különféle betegségeket idézett elő, elsősorban a mind veszesebben terjedő kolerát.⁶⁹ Szegedet ismét elérte a katonaság által behurcolt kolera, mégpedig súlyosabb mértékben, mint az előző évben. Áldozatait itt is leginkább a szegényebb néprétegek és a katonaság soraiból szedte.⁷⁰

⁵⁹ DEÁK ISTVÁN: i. m. Sz 115. évf. (1981) 3. sz. 562.

⁶⁰ REIZNER JÁNOS: i. m. II. Szeged, 1899. 163.

⁶¹ DEÁK IMRE: i. m. 1940. 404. Bajza József feleségének, Csajághy Júliának. Szentes. 1849. júl. 17.

⁶² HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 389—390.

⁶³ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 393. ; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 245—246. ; Uő: i. m. II. Szeged, 1899. 166.

⁶⁴ Közlöny. 1849. júl. 28. 161. sz. pag.: 600., 1. hasáb.

⁶⁵ REIZNER JÁNOS: i. m. II. Szeged, 1899. 162—163. ; SPIRA GYÖRGY: i. m. Budapest, 1959. 308.

⁶⁶ REIZNER JÁNOS: i. m. II. Szeged, 1899. 162—163. ; Közlöny. 1849. júl. 28. 161. sz. pag.: 600., 1. hasáb.

⁶⁷ PAP JÁNOS: A piaristák Szegeden (1720—1886). Szeged, 1886. 227—228.

⁶⁸ Közlöny. 1849. júl. 28. 161. sz. pag.: 600., 1. hasáb. ; CsmL Biz. közgy. [ír. 219/1849. sz. Schmidt József serházi haszonbérlo a közgyűléshez. Szeged, 1849. jún. 25. „...a jelen időben mit csak pénzen kelletik az embernek megszereznie, azt kétszeresen vagy háromszorosan is meg kell fizetnie...”

⁶⁹ BOROS JÓZSEF: A honvédsereg élelmezése 1848—49-ben. História II. évf. (1981) 2. sz. 31.

⁷⁰ LUKINICH IMRE: i. m. HK XXVII. évf. (1926) 375—376. ; DANZER ALFONSZ: i. m. Budapest, 1874. 340. ; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 242., 1. sz. jegyzet. ; Uő: i. m. II. Szeged, 1899. 163. ; JÁSZAI GÉZA: A szegedi Szent Rókusához címzett r. kath. plébánia 100 éves története 1805—1905. Szeged, 1905. 94.

A magyar—román megegyezés

Már Debrecenben érlelődött a gondolat, hogy az országgyűlésnek foglalkoznia kellene a nemzetiségek helyzetével, és erre törvényjavaslatot kellene kidolgozni. Május hónapban a Debrecenben tartózkodó román képviselők bevonásával el is készült a törvénytervezet, de a közbejött események — a kormány Pestre költözése — miatt csak Szegeden került az országgyűlés elé.⁷¹

A kormánnyal együtt Bălcescu, a román nép forradalmár vezetője, Szegedre tette át szállását, s július 13-án Kossuthtal végre megtörtént a megegyezés, megszületett a történelmi fontosságú Békélési Tervezet (Projet de pacification) — a későbbi szegedi nemzetiségi törvény alapja — a magyar—román testvérharc megszüntetéséről. Az egyezményt másnap, július 14-én írták kölcsönösen alá.⁷²

A Kossuth által tett engedmények lényege a román nemzetiség hivatalos elismerése; a nyelvhasználat szabályozása a magánéletben, az iskolában, egyházban és a községi közigazgatásban. A románság területi autonómiáját azonban a tervezet még mindig nem ismerte el. Az egyezmény jelentős annyiban is, hogy a nemzetiségek kérdését összekapcsolja a parasztkérdéssel; a jobbágyfelszabadításban nem részesült rétegek számára kilátásba helyezi a robot és az úrbéri szolgálatok teljes eltörlését, s egyéb sérelmek orvoslását. Egy évvel korábban mindez sokat segített volna, most már elkésett, s nem mozgósított.⁷³

Az országgyűlés működése Szegeden A nemzetiségi határozat

Az országgyűlési képviselők számának gyarapodásával megkezdődtek — egyelőre zárt tanácskozásai. Mivel kevés volt Szegeden a főrend, a főrendi tábla nem ülésezhetett.⁷⁴ A képviselőház üléseit a székhelyen közgyűlési termében tartották. Mészáros Lázár írja emlékirataiban: „Az országgyűlés derék férfiakból állott Sok tudomány, sok olvasottság, sok történelmi és törvényi tehetség volt benne, de mint hogy már Debrecenben hanyatlott független állása és tekintélye — Szegeden hajlékony lett mint a nádszál, hitelét veszté s inkább akadályát, mintsem előmozdító intézményül szolgált az ügyre nézve”.⁷⁵

A válság elmélyülésével Kossuth népszerűsége megtört, és a képviselők körében Görgey mind nagyobb befolyásra tett szert. Egyre inkább tőle várták, hogy az oroszokkal való megállapodás segítségével meg fogja találni a kibontakozás útját.⁷⁶ A Közlöny mellett az egyetlen Szegeden megjelenő napilapban, a békepárti Szegedi Hírlapban azzal vádolták meg Kossuthot, hogy körülötte a nejből és a hűgából Görgeyt gyűlölő radikális kamarilla, „veszélyes udvarszerű környezet” alakult, amely

⁷¹ KOVÁCS ENDRE: Szemben a történelemmel. Elvek és utak. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 328.

⁷² I. TÓTH ZOLTÁN: Bălcescu Miklós élete 1819—1852. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 134—135.

⁷³ Uo.

⁷⁴ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 16.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 352—353.

⁷⁵ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 324.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 246.; Uo.: i. m. II. Szeged, 1899. 166.

⁷⁶ MÓD ALADÁR: i. m. Budapest, 1949. 174.; TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 213. Kossuth viddini levele, 1849. szept. 12.

szítja az ellentétet a kormányzó és Görgey között. A Szegedi Hírlap a Kossuth—Görgey válságból a kivezető utat abban jelölte meg, hogy a polgári kormányzat hajóját Kossuth vezesse továbbra is, és oly hatalommal, mint eddig; a seregek vezényletében pedig egység legyen, s a fővezér Görgey.⁷⁷

A baloldal a szegedi tartózkodás napjaiban még egyszer kísérletet tett arra, hogy Kossuthot leválassza a jobboldalról, s a maga oldalára vonja, és így próbálja elhárítani a fenyegető katasztrófát. De Kossuth még az utolsó kritikus napokban sem tudott szakítani a Görgey és a megalkuvók mögött álló országgyűléssel.⁷⁸

Mintegy tíz nap folyt le Szegeden a bizonytalanságban, amikor plakátok hirdették, hogy július 21-én az országgyűlés megkezdí ülésezéseit.⁷⁹ A Palóczy László elnökletével megnyílt országgyűlésen mindössze 180 képviselő volt együtt. „A képviselők terme a kinyitán napján kíváncsi néppel a zsúfolásig megtelt”.⁸⁰ A beszámolót nem Kossuth, hanem Szemere Bertalan miniszterelnök tartotta. A nemzet három kívánságát hangoztatta: az ellenség legyőzését, a nemzetiségek kibékítését, és a nemzeti függetlenségnek a külföldi hatalmak által történő elismertetését. A miniszterelnök rámutatott arra, hogy az első kívánságnak elég fegyveres erő birtokában meg fognak felelni, a nemzetiségeket egy külön törvény útján teljesen egyenjogúvá teszik, és hogy a külföldi elismertetés ideje is el fog következni.

A képviselőház többsége Szemere „szónoklati remekművét” elismeréssel fogadta, mert nem szólt Görgey Artúr eltávolításáról, de nem emlékezett meg a parasztságnak a hűbéri rendszer alóli további felszabadítása újabb törvényéről sem, amit a kormányznak szándékában állt a képviselőház elé terjeszteni.⁸¹

A Délvidék felszabadításával párhuzamosan alakultak ki a minisztérium köreiben azok a tervek, amelyek arra irányultak, hogy a felszabadult területeken, első sorban a nagykiterjedésű kincstári birtokokon összefüggő magyar településeket hozzanak létre. Ehhez a tervhez kapcsolódott a csángók hazatelepítésének régóta emlegetett terve is. A telepítések kormánybiztosává Tomcsányi János aradi főispánt nevezték ki. „Szőreg, Szeged városának közelében az illy telepítésre igen alkalmas hely — írja Kossuth július 23-án a pénzügyminisztériumnak a kincstári birtokra történő telepítéskéről —, mivel pedig igen szívémen fekszik a sérült katonák sorsa, óhajtanám őket az állandalמושntárának megkímélése tekintetéből is Szőregre meglepíteni”.

Ezért Kossuth felkérte a pénzügyminisztériumot, hogy őt a szőregi állami birtok helyzetéről, s annak tartozékairól értesítse, hogy a helyismeret birtokában lehessen a telepítést elrendezni. A terv kivitelezésére azonban az események tragikus alakulása miatt már nem került sor.⁸²

A nehézségek nemcsak a harctereken lettek egyre nyomasztóbbak, hanem a politikai élet akkori központjában, Szegeden is. Szemere Bertalan miniszterelnök, hogy a küszöbönálló összeomlásért a felelősség alól kivonja magát, július 24-én kormánya

⁷⁷ REIZNER JÁNOS: A Szegedi Híradó negyedszázados pályafutása. Szeged, 1884. 19.; Uő: i. m. Szeged, 1884. 198.; A Szegedi Hírlapban megjelent cikkekre vonatkozóan lásd MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 331—334.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 27—28.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 370.

⁷⁸ MÓD ALADÁR: i. m. Budapest, 1949. 174—175.

⁷⁹ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 15.

⁸⁰ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 16.

⁸¹ TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 192. 46—49.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 533.; Még a nemzetiségi törvény előtt Vukovics Sebő igazságügyminiszter szerette volna megtárgyaltatni a majorsági jobbágyságok állami kárpótlással történő felszabadítását célzó törvényjavaslatot. A képviselőház zárt ülése azonban Szemerével értett egyet, aki az ügy ideiglenes elnapolását javasolta. Lásd VARGA JÁNOS: A forradalom és a parasztság. A negyvennyolcas forradalom kérdései. Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 77. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 94.

⁸² KLÖM XV. Budapest, 1955. 767.

nevében benyújtotta lemondását. Kossuthnak csak nagynehezen sikerült elérnie, hogy Szemerét mégis maradásra bírja, és visszavonja lemondását.⁸³

Ekkor azonban újból megmozdult a békepárt, mely elérkezettnek látta az időt Görgey hatalomátvételére. A békepárti Szegedi Hírlap — mint láttuk — nyíltan a-mellet kardoskodott, hogy Görgey legyen a fővezér. Ugyancsak július 24-én Mészáros Lázár is beadta lemondását, mert Perczel Mór kereken megtagadta annak a parancsnak a teljesítését, hogy a pest — szolnoki utvonal mentén foglaljon állást seregével, és igyekezzék késleltetni a Haynau vezette osztrák főserég déli irányú előnyomulását.⁸⁴

Kossuth július 25-én Aulichhal Karcagra indult, hogy ott Görgeyvel találkozzék. A találkozás ugyan nem jött létre, de július 27-én — Kossuth távollétében — a békepárti képviselők követelésére összeült a képviselőház titkos ülése, hogy megtárgyalja a Kossuth—Görgey ellentétet. Azzal a követeléssel hozakodtak elő, hogy Mészáros Lázár utódjául ismét Görgeyt nevezék ki a honvédsereg főparancsnokává. Nyáry Pál és többen mások úgy tüntették fel, mintha Kossuth és vele a kormány alapos ok nélkül, személyes gyűlöletből vagy hatalomféltésből mellőzné a fővezérlétséget Görgeyt, s ezzel a személyes jellegű versengésükkel a haza végveszedelmét siettetnék. Kossuthnét pedig azzal vádolták, hogy Görgey iránti gyűlöletével férjét is befolyásolja, s hátráltatja a függetlenségi harc győzelmét.⁸⁵

A többség kikiáltotta Görgey fővezérségét. Ekkor azonban felállt Szemere Bertalan, és felfedte Kossuth és Görgey szerepét az utóbbi hetekben. A nagyobb bajt nem abban jelölte meg, hogy Kossuth mellözi a kormányt, hanem hogy Görgey egyáltalában nem engedelmeskedik a kormánynak. Engedetlenségével okozta a komáromi vereséget, és jutott el a szegedi összpontosítás helyett Miskolcra. Szemerének Görgeyről szóló közlése általános megdöbbenést keltett a képviselők soraiban. A többség el is fogadta Szemere javaslatát, hogy Kossuth távollétében ne határozzanak Görgey fővezérsége kérdésében.⁸⁶

Kossuthot távollétében július 27-én a kormányzói hivatal elnöki titkára, Stuller Ferenc értesítette a szegedi eseményekről: „Mindenféle levertség — jellemzi a titkár a helyzetet —, csak Kormányzó Úr jelenléte önthetne újra bátorságot a kicsiny hitűekbe”.⁸⁷ Kossuth július 28-án érkezett vissza Szegedre, de ő sem tudta már többé a kicsinyhitűséget eloszlatni. Végül maga is gyengének, határozatlannak bizonyult.

Július 28-án reggel, úgy kilenc óra tájban fölrobbant a várból az újszegedi hídfőnél a Zsótér-féle raktári épületbe átszállított 150—200 mázsa lőporkészlet. A szerencsétlenség napján benne nagyobb számú munkás tartózkodott, akik töltény-készítéssel foglalkoztak, az épület emeleti részében pedig betegek feküdtek. A robbanás ereje irtóztató volt; nemcsak ablakok törtek be, hanem a Tiszán több hajó is megsérült, és a raktár közelében tíz ház teljesen összeomlott. Éppen hetivásár volt aznap, a nagyszámú szekér megbokrosodott lovai vadul száguldoztak a néptömegben keresztül.⁸⁸

Szabadka egyik országgyűlési képviselője, Bíró Antal írja életrajzi vázlatában: „Éppen képviselői ülésben voltam, midőn egyszerre mintha az egész város háza — hol voltunk — összedülni akarna, szörnyű robajjal rázkódott össze, ablakok csörömpölve hullottak be; a midőn az első ámulatból magamhoz tértem, akkor vettem észre, hogy az egész terem üres, s a karzat alatt még egy vagy két képviselő futva menekül. Ki-

⁸³ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 33.

⁸⁴ KLÖM XV. Budapest, 1955. 768., 1. sz. jegyzet.

⁸⁵ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 33.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 371.

⁸⁶ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 371—372.; STEIER LAJOS: i. m. II. Budapest, é. n. 32—33.; SPIRA GYÖRGY: i. m. In: Magyarország története 6/1. Budapest, 1979. 425.

⁸⁷ KLÖM XV. Budapest, 1955. 786—787.

⁸⁸ GRACZA GYÖRGY: i. m. Budapest, 1898. 627—628.; GELICH RIKHÁRD: i. m. III. Budapest, 1889. 811—812.

menekülvén s a helyszínen megjelenvén a gyárnak csak a helyét, s a Tisza folyásával egyirányban a falak tégláit, csaknem a szó szoros értelmében összemorzsolva, elszórtan láttam; borzasztó volt a robbanás, mert hát gerendákat, csonkított testeket vetett át a Tiszán”.⁸⁹

A várost valóságos pánik öntötte el; több mint 800 ember esett e súlyos szerencsétlenség áldozatául, noha akkoriban a közvélemény a halottak számát csak 50—60 főre becsülte. A szerencsétlenség okát vigyázatlanság, vagy pedig árulás — osztrák hadifoglyok szabotázs-akciója — okozta-e, sohasem sikerült kideríteni. A sajtó nyíltan írt a bűnös kezek munkájáról, de a város kiürítése miatt rendőri vizsgálatra már nem kerülhetett sor. Ezzel megsemmisült a honvédsereg legjelentősebb hadianyagraktára.⁹⁰

E szerencsétlenség nyomasztó hatása alatt ült össze július 28-án az országgyűlés. A kedvetlenséget még csak növelte az a hír, hogy az osztrák sereg immár alig tartózkodik két napi járásnyira Szegedtől. Ezen a nyilvános ülésen fogadták el — megkésve — a Kossuth—Bálcescu szerződést megerősítő nemzetiségi törvényt, mely a románoknak ígért jogokat Magyarország minden nemzetiségére kiterjesztette. A javaslat elfogadása korántsem ment simán, mert a képviselők egy része „ebben a magyarság uralkodásának megtörését látta”.⁹¹

A nemzetiségi törvény — két héttel a világoosi fegyverletétel előtt — ha nem is tartalmazott területi engedményeket, egész szellemével a megegyezési készség lojális szellemét tükrözte. Nagyjából azt adta meg, ami a magyarországi nemzetiségek minimális követelése volt 1848 tavaszán. Az engedményeket 17 pontban foglalta össze, fenntartva az állam egységét és területének integritását. A magyar diplomatikai nyelv fenntartása mellett részletesen megjelöli a nemzetiségek anyanyelvének használati jogát, mégpedig a többségi elv szerint. Községi, megyei gyűléseken, az esküdtszéknél, a hatóságokhoz benyújtott kérvényeknél, az egyházi életben minden nemzetiség szabadon használhatja anyanyelvét. Az állam egyformán támogatja a nemzetiségek egyházait, iskoláit, tiszteletben tartja az egyházi autonómiát, és az illető egyházban szokásos nyelvet.⁹²

A nagyfontosságú törvénynek eredménye tekintetében — Horváth Mihály szerint — „...egy hibája volt, az, hogy nem az 1848-ki márciusban alkottatott”.⁹³ Azok a kedvező külső és belső feltételek, amelyek 1848 tavaszán a haladó társadalmi és nemzeti mozgalmak számára fennálltak, már a múltba vesztek.

„E nemzetiségi törvélynél nem kisebb dicsőségére válik a szegedi képviselőháznak — írja Horváth Mihály —, egy másik, amazzal egy napon, s egyhangúlag megalkotott törvény, az, mely a zsidóknak a keresztényekkel mindenben egyenlő polgári s

⁸⁹ SkM 1980/4. 112.

⁹⁰ Szabadság (Kolozsvar). 1849. aug. 2. 2. sz. pag.: 8., 2. hasáb. „...a bennműködő tüzérek vigyázatlanságának vagy gonoszságának lón-e martaléka? még nem bizonyos”; KEMENCZY: Egy lőporos torony felrobbanása 1849-ben. Hazánk s a Külföld. 1869. 17. sz.; DANZER F. ALFONSZ: i. m. Budapest, 1874. 344.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 37.; SZABÓ JÓZSEF: Egy kis visszaemlékezés 1849-re. Pesti Hírlap. 1891. 80. sz.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 246—247.; Uő: i. m. II. Szeged, 1899. 166—167.; PAP JÁNOS: i. m. Szeged, 1886. 228.; SkM 1980/4.

⁹¹ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. 1849. 30., 37.

⁹² PAP DÉNES: i. m. II. Budapest, 1869. 526—527. A különböző nemzetiségek megnyugtatóására 1849. júl. 28-án Szegeden hozott törvénycikkék.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 359—360.; I. TÓTH ZOLTÁN: A Szemere-kormány nemzetiségi politikája. MTATT 1952. 2. köt., 1. sz. 69—91.; KOVÁCS ENDRE: i. m. Budapest, 1958. 132.; Uő: i. m. Budapest, 1977. 363—365.; ARÁTO ENDRE: Az 1849. évi júliusi nemzetiségi törvény és helye Európában. Kortárs, 1975. 1319—1330.

⁹³ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 359—360.; THIM JÓZSEF: i. m. I. Budapest, 1940.; NIEDERHAUSER EMIL: Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 177.

politikai jogokat biztosít”.⁹⁴ A képviselőház egyhangúlag törvénybe iktatta, hogy a magyarországi zsidók ezentúl „mind azon politikai s polgári jogokkal” élhetnek, amelyekkel az ország „bármely lakosai bírnak”.⁹⁵

A szerencsétlen és szomorú eseményt, a löporrobbanást követő napon, július 29 én érkezett meg a titeli hősiés, de eredménytelen támadás után Guyon Richárd tábornok 12 ezer főnyi serege. Vetter altábornagy rendeletére a IV. hadtest a hadműveletet a Délvidéken beszüntette, és két hadoszlopban Szegedre vonult. Az érkezőket, akik „büszkén mentek végig a szegedi piacon”, ünnepélyesen fogadták. A 8. honvéd zászlóalj zászlajára a vár előtti téren Kossuth személyesen tűzte fel a harmadosztályú érdemrendet.⁹⁶

„A város nagy tere telve volt nézőkkel, kik valamennyi utcából, minden házból kiözönlöttek, amint a lelkesítő magyar szavak és csapataink tüzes ’éljen’ kiáltásai, riadalmai a léget reszketették... Az arcokon öröm tükröződött vissza, s szívek földobogtak, a szemekben tűz lángolt, és az öröm könnyei lepték el a szempillákat, a keblek fölmagasztosultak, mert amire az egész ország várakozását és reményét építette: Kossuth és a hadsereg együtt volt itt, együtt a legnagyobb dolgokra elhatározottan!”⁹⁷

A szegedi seregszemle Guyon és katonáinak harcos hitvallása Kossuth és a forradalmi háború mellett. „S most mindenki hitte — írja Szilágyi Sándor —, hogy a két egyesült erő, Szeged népével, melly néhány csatát már maga kiállott, s mellynek fiai közül egy sem vala, ki löpor szagot ne érezett volna, sikeresen tudand ellenállni”.⁹⁸

A csapatok szemléje elhúzódott, s annak befejeztével a sereg nem juthatott hozzá napi élelmezéséhez, mert azt akkorra a megrendelés szerint már Guyon kijelölt táborhelyére, Dorozsmára szállították. A tábornok emiatt felindulva a polgármestert és a főkapitányt letartóztatta, „s azokat agyonlövésével és felakasztással fenyegette”. A város két megszegényített főtisztviselőjét csak Kossuth közbenjárására bocsátották szabadon, aki rábírt a polgármestert állásáról való lemondásának visszavonására is.⁹⁹

A császári hadsereg ekkor már Félégyházáról kiindult, a balszárny Alpárnál átkelt a Tiszán, s Makónak tartott. A jobbszárny Szabadkán át Törökkanizsánál igyekezett átkelni a Tiszán, a centrum pedig egyenesen Szeged felé tartott.¹⁰⁰ Mivel az ellenség már csak négy-öt mérföldnyire állomásozott a várostól, a képviselőház határozatlan időre elnapolta magát. A képviselők egy része Aradra, más része azonban — kivált a békepárt — Görgey táborába indult.¹⁰¹ A magyar kormány és a képviselőház tagjai sietve hagyták el Szegedet, ahol jelentős gabona- és tüzérségi készlet maradt az ellenség zsákmányául.¹⁰²

⁹⁴ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 360.

⁹⁵ PAP DÉNES: i. m. II. Budapest, 1869. 527—528.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 37.; ZSOLDOS JENŐ: 1848—1849 a magyar zsidóság életében. Budapest, 1948.; SPIRA GYÖRGY: i. m. In: Magyarország története 6/1. Budapest, 1979. 423.; Szabadság (Kolozsvár). 1849. aug. 2. sz. pag.: 8., 2. hasáb.; Uo. 1849. aug. 9. sz. pag.: 32., 1. hasáb.

⁹⁶ DEÁK ISTVÁN: i. m. Sz 115. évf. (1981) 3. sz. 581.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 34—35.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. 346., 393—394.

⁹⁷ DEÁK ISTVÁN: i. m. Sz 115. évf. (1981) 3. sz. 585.

⁹⁸ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 35.

⁹⁹ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 393—394.; REIZNER JÁNOS: i. m. II. Szeged, 1899. 167.; MÁRKUS LÁSZLÓ: i. m. Budapest, 1955. 114—115.

¹⁰⁰ SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 273—274.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 248—249.

¹⁰¹ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 38—39., 90. Rendelet.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 384—385.

¹⁰² SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 261.

Csányi László közmunka- s közlekedésügyi miniszter július 29-én közölte Szeged polgármesterével, hogy a városban levő beteg katonákat hajón biztos helyre fogják szállítani. Elrendelte, hogy elegendő gyékényt szerezzen, s ezt a betegszállító hajók fölébe a városi ácsmesterekkel azonnal állíttassa fel, nehogy a betegeknek „a fedeletlen hajókon a rekkenő melegség egészségüket még inkább veszélyeztesse”.¹⁰³

Az ellenség kegyetlenkedéseiről szörnyű hírek kaptak lábra. A tömeges költözködés mindenkit levert és megfélemlített. „A nép le volt verve — írja Szilágyi Sándor. — A Szegedről eljövettel nyíltan kárhoztatták. Megkésztették — úgy mondák — a költösgés sánczokat, s hasznát nem vevék; buzdígtatták fel, felszólították a népet, s midőn fölkelésre került a sor, cserben hagyák”.¹⁰⁴A hatóság tagjainak nagy része szintén elmenekült. De a polgármester — kötelességéhez híven — kevesed magával a helyén maradt, hogy bevárja a sors által kiszabott osztályrészét.¹⁰⁵

Az újszegedi—szőregi ütközet

Haynau, számottevő erőket hagyva Komárom alatt és Pesten, 46 ezer emberével már „ante portas” állt Szegednél seregével. Kossuth július 29-én miniszteri és haditanácsot hívott egybe, amelynek fő tárgya a fővezérség betöltése volt. A kormányon belül ellentétek támadtak, s mind a hadsereg vezetésében, mind pedig a hadműveletek irányítása tekintetében ingadozás mutatkozott.¹⁰⁶ A kormányzó a lemondott Mészáros Lázár helyébe — ideiglenesen, a Görgey-féle sereggel való egyesülés időpontjáig — ismét a már ismert, tehetetlen Henryk Dembińskit nevezte ki a Szegednél és környékén összpontosított 60 ezer főnyi sereg főparancsnokává. Dembiński altábornagy mellé tábornoki főnökek Mészáros Lázárt rendelte. A vezérségtől megfosztott Perczel Mór utódjául Wysocki tábornokot jelölte ki.¹⁰⁷

Ez a sereg a IV., IX. és X. hadtestből tevődött össze, amelynek körülbelül 40 ezer katonája 100 ágyúval magában Szeged városában tartózkodott, míg egy 7000 főnyi csoportja Szegedtől északra, egy 10 ezer főnyi csoportja pedig délre a Tisza mentén táborozott. A sereg harmadrésze azonban gyakorlatlan újoncokból állott, akiknek fele még mindig nem volt ellátva lőfegyverekkel.¹⁰⁸

Kossuthnak az volt a terve, hogy ez a sereg egyesül az északról érkező Görgey seregével, és először az osztrákokra mér döntő csapást, majd Haynau leverése után az oroszok ellen fordul. Dembiński azonban a július 31-i haditanácsban kijelentette, hogy addig nem vállal Szeged alatt csatát Haynauval, amíg magához nem vonja a szárnyait képező 17 ezer embert, hanem visszavonul a Tisza bal partjára. Már kinevezése napján azt írta Lenkey János tábornoknak, nem hiszi azt, hogy Szegedet tartathatja, és ezért harc nélkül el fogja hagyni, nehogy az új katonákat egy gyors üldözésnek kitegye.¹⁰⁹

¹⁰³ CsmL Négy. ir. 1. doboz. A közmunka és közlekedésügyi miniszter (Csányi László) rendelete Szeged város polgármesterének. Szeged, 1849. júl. 29.

¹⁰⁴ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 48—49.

¹⁰⁵ REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 249.; Uő: i. m. II. Szeged, 1889. 173—174.

¹⁰⁶ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 323—324.

¹⁰⁷ KLÖM XV. Budapest, 1955. 794. A minisztertanács és hadi tanács határozata Perczel és Mészáros lemondásával kapcsolatban. Szeged, 1849. júl. 29.; RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 305.; SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 254.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 630.

¹⁰⁸ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 393.; RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 300—303.; SPIRA GYÖRGY: i. m. Budapest, 1959. 573.; KLÖM XV. Budapest, 1955. 806—808. Kossuth levele Görgeyhez. Szeged, 1849. júl. 31.; GÖRGEY ARTHUR: i. m. II. Budapest, 1911. 281.

¹⁰⁹ STEIER LAJOS: i. m. II. Budapest, é. n. 55.

Kossuth Szegedet a nagy kiterjedésű sáncmű védelmi vonalával akarta megvédeni. „Szeged előtt elsáncolt táborban 35 000-nyi hadsereget összevonván — utasította Kossuth július 28-án Kmety György tábornokot — csatát elfogadni készek vagyunk”.¹¹⁰ Azonkívül a szegedi nemzetőrség — 20 ezer fegyveres ember — „nem kis segítségökre lehetett volna”.¹¹¹ Kossuth a haditanácsban kijelentette, hogy védeni kell Szegedet, de leszavazták. „Én csata nélkül nem akarám elhagyni Szegedet — írja ja Kossuth 1849. szeptember 12-én viddini levelében —, de Dembiński...az ütközetet lehetetlennek, Szegedet tarthatatlannak nyilatkoztatta”.¹¹²

A sáncmunkák tökéletlenek és befejezetlenek voltak, amikor Haynau Szeged alá érkezett.¹¹³ Ez a terjedelmes erődítmény — Mészáros Lázár szerint — 40 ezer embert követelt, ezen kívül 10 ezernyi tartalékot, hogy oda siethessen segítségért vinni, ahol legnagyobb szükség van rá.¹¹⁴ Dembiński pedig már úgy vélekedett, hogy a nagy kiterjedésű — 30 ezer lépés hosszú — szegedi sáncok védelmére legalább 60 ezer ember szükséges.¹¹⁵

Egyszóval: az erődítmény elsáncolt tábornak gyenge, hídfőnek kiterjedt és hibás volt.¹¹⁶ Ilyen körülmények között Vetter és Aulich tábornokok azt ajánlották, hogy a magyar sereg foglaljon állást Kisteleknel, és ott verje vissza az osztrákokat, s csak ha ez az akció nem sikerül, akkor vonuljon a szegedi elsáncolt táborba, álljon itt ismét helyt, és csak végső esetben vonuljon a Tisza jobb partjára, Szőreg tájékára.¹¹⁷

Dembiński azonban e célszerűnek látszó terv helyett az ésszerűtlen visszavonulás taktikáját választotta, mégpedig úgy, hogy az osztrák hadoszlopok egyesülésének útjába alig helyezett akadályokat. „Ezen pont (Szeged — Sz. I.) fontosságáról magam is meg voltam győződve — írja Dembiński —, de miután tervem — Jellačić szétoszolva volt hadtestét megtámadni s megverni — nem sikerült, lehetetlen volt Szegedet tovább is tartani”.¹¹⁸ Dembiński a szegedi sáncokat felhasználatlanul hagyva anélkül, hogy megtámadta volna az ekkor még csak felfejlődésben levő császári sereget, kitért az összecsapás elől.¹¹⁹

De a hátrálás irányát — a kormánynak a Görgey seregével való mielőbbi egyesülésen nyugvó hadműveleti tervével ellentétben — Dembiński nem Arad, hanem Temesvár felé vette. Magatartását emlékirataiban azzal indokolta, hogy az Arad alá vonulással sorsukra hagyta volna Vécsey és Kmety seregeit, s feladta volna azt a lehetőséget, hogy az egész sereg Erdélybe vonuljon, és onnan adjon fordulatot a magyar ügynek. „A dolgok állásából annak tudatára jutottam — írja Dembiński —, hogy a parancsnokságom alatt álló hadsereg már egyedüli horgonya Magyarország reményinek. Azért nagy súlyt kellett fektetnem e hadsereg kímélésére”.¹²⁰

¹¹⁰ KLÖM XV. Budapest, 1955. 791. Kossuth utasítása Kmety tábornoknak. Szeged, 1849. júl. 28

¹¹¹ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 38.

¹¹² TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 211. Kossuth viddini levele, 1849. szept. 12.

¹¹³ STEIER LAJOS: i. m. II. Budapest, é. n. 170—171.

¹¹⁴ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 337.

¹¹⁵ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 300., 307.; DANZER F. ALFONZ: i. m. Budapest, 1874. 337.; TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 362. Hunkár Antal Emlékiratai.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 658.

¹¹⁶ SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 261.

¹¹⁷ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 413—415.; RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1166. 300.; SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 261.; BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 233.; GELICH RIKHARD: i. m. III. Budapest, 1889. 813.

¹¹⁸ DANZER F. ALFONZ: i. m. Budapest, 1874. 358.; STEIER LAJOS: i. m. II. Budapest, é. n. 170—171.

¹¹⁹ REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 248.; LUKINICH IMRE: i. m. HK 1926. 376.

¹²⁰ HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 413—415.; DANZER F. ALFONZ: Dembiński in Ungarn. II. Wien, 1873. 186. s. köv.; TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 212. Kossuth viddini levele, 1849. szept. 12.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 664.

Demiński seregével augusztus 1-én harc nélkül odahagyta Szegedet. A hidakat ugyan leromboltatta, de a Tisza-part kellő védelméről nem gondoskodott. Az újszegedi hídfőnél csupán két század vadász és fél ágyúteger maradt vissza. Az elvonulás oly sietve történt, „hogy a töméntelen fáradtsággal megtöltött gabonatarakat, töméntelen ágyú s lőpor munitiót, ezenkívül a betegek nagy részét (300-on jóval felül) ott hagyták”.¹²¹ A magyar sereg a leégett Szőreg töltései mögé vonult vissza. A szőregi töltés az újszegedi hídfő vonaltól keletre, a Maros-vonalat a Tisza-vonallal kötötte össze; a Maros torkolatától 4000 lépésnyire fölfelé a Tiszához hajolt, s a hídfő vonallal nem egészen párhuzamosan haladva, egy kanyarulattal, mintegy 8000 lépésnyire a szegedi hídtól, a Tiszához csatlakozott.¹²² Demiński a töltésnek a Maroshoz csatlakozó részén lőréseket vágatott 50 ágyú számára.¹²³

Kossuth augusztus 1-én Mezőhegyesről értesítette a Görgeyhez küldött Szemere miniszterelnököt és Batthyány Kázmér külügyminisztert Szeged feladásáról: „Tudósítom Önöket, hogy a vezérek Szegednél nem vélték csatát elfogadni, mert az ellenséget, mely Kistelek, Halas és Szabadka felől Szegednek nyomul, 50 000 főre mondják. A fő hadtest Szőregnél, így már innen a Tiszán, s csak az utósereg Szegeden”.¹²⁴

Haynau csapatainak előőrsei augusztus 2-án harc nélkül megszállták Szegedet, ahonnan a kormány, a képviselők és a hivatalnokok már július 28 után eltávoztak.¹²⁵ A város dermedten várta az események alakulását. A császári hadseregtől való félelmükben sokan elhagyták lakóhelyüket, s a magyar hadak utáni menekültek.¹²⁶ Midőn Haynau csapatai benyomultak a védtelenül hagyott Szegedre, elsőteendőjük volt a vár birtokbavétele. A nemzetőrséget lefegyverezték és szétbocsátották; a helyzetnek minden ellenállás nélkül urai lettek. Szegedre nézve eldőlt a szabadságharc sorsa.¹²⁷

Augusztus 3-án Haynau egész hadserege már benn tartózkodott Szegeden. A fővezér még aznap kihirdette az ostromállapotot, majd a Tiszán át támadást rendelt el Demiński ellen. Liechtenstein altábornagy a várat és a parti házakat megrakta osztrák és orosz vadászokkal, kiknek tűzfedezete alatt a vár mellett és a folyó partján ágyúkat helyezett el. Ezek délután négy óraker teljes erővel megkezdték a tüzelést.¹²⁸

Ezalatt Jablonowsky vezérőrnagyot két zászlóaljjal Szeged északi széléről kompokon és dereglyéken, majd a lerombolt híd helyreállítását követően Benedek vezérőrnagyot mintegy három zászlóaljjal a vártól indította Újszeged ellen, „mely egyetlen utcájával leginkább a folyam mentében, s ez iránytól derékszöveget képezve, a szőregi út mellett terjed ki”.¹²⁹ Demiński akár megsemmisítő csapást is mérhetett volna a Tiszán már átkelt ellenségre, de meg sem kísérelte magához ragadni a kezdeményezést.¹³⁰ Lázár Vilmos honvéd ezredes aradi várfofogságában írt emlékirataiban olvassuk: „...én reménylém, hogy Újszegedet erősen megszálljuk; de miután ez nem történt,

¹²¹ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 39.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 416.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 662.

¹²² RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 307.

¹²³ GELICH RIKHARD: i. m. III. Budapest, 1889. 820.

¹²⁴ KLÖM XV. Budapest, 1955. 814—815.; STEIER LAJOS: i. m. II. Budapest, é. n. 174.

¹²⁵ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 340.; PAP JÁNOS: i. m. Szeged, 1886. 228.

¹²⁶ REIZNER JÁNOS: i. m. II. Szeged, 1899. 168—169.

¹²⁷ SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 39.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 249.; Uő: i. m. II. Szeged, 1899. 169.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 662.

¹²⁸ SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 273.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 250

¹²⁹ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 298.

¹³⁰ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 344—315.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 418.; SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 273.; GELICH RIKHARD: i. m. III. Budapest, 1889. 818—819.; BRETT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 240—241.; GRACZA GYÖRGY: i. m. Budapest, 1898. 662—663.

azt sejtém, hogy Dembiński az ellenséget átkelése és felfejlése alatt akarja visszavetni. De ez nem történt...Az ellenség az átkelést kierőszakolta...”¹³¹

Este egy lengyel és egy magyar zászlóalj a visszaszorított csapatokkal együtt rohammal próbálkozott, hogy az ellenséget Újszegedről kiverje, de a túlerő visszaszorította. Újszeged az ellenség birtokában maradt. Az osztrák világító golyók és röppentyűk Újszegeden az egész házsort lángba borították, s a jól működő császári ágyúk a magyar csapatokat — többszöri támadás után — az Újszeged és Szőreg közt levő, korábban a szerbek ellen hídfőül szolgáló sáncokba, innen pedig Szőregre szorították vissza.¹³²

A magyar hadsereg a szabadban ütött tábornak, a faluban ugyanis egy csapatot sem lehetett elszállásolni, mert azt Perczel Mór parancsára még márciusban felperzselték. Még csak a lőszerkészlet számára sem találtak helyet, hova a szokatlanul ömlő, tartós eső ellen elrejtették volna. Végre a templom egyik boltozatában helyezték el, hogy a tönkremenéstől megóvják.¹³³

Haynau, hogy a két alvezérének, Schlicknek és Rambergének, ideje legyen közelebb jönni, másnap, augusztus 4-én csak ágyúzásra szorítkozott. Dembiński ezen a napon kétszeres erővel támadhatta és semmisíthette volna meg az osztrák seregnek a Tiszán már átkelt csapatait, de ő Szőreg mellett ekkor is télen maradt. Sem az elvonulásra, sem pedig a küszöbön álló csata elfogadására nem intézkedett határozottan.¹³⁴ „Ellenben Szőregnél elfoglalt hadállásomon — írja Dembiński — még mindig lehetséges volt az osztrákokat néhány napig feltartóztatni anélkül, hogy akár emberekben, akár hadi készletben érezhető veszteséget szenvedtem volna. Mindenekelőtt időt akartam nyerni, mert a növekedő hőséggel az ellenséges hadsereg betegeinek száma is kellett, hogy növekedjék; továbbá csak vontatva akartam Temesvárhoz közeledni, hogy csak azon pillanatban érjek oda, melyben Görgey is elérheti Aradot”.¹³⁵

Dembiński Szőregnél nem akart csatát elfogadni. Amikor este hírt kapott arról, hogy Schlick osztrák generális hadteste vonult Makóra, elhatározta, hogy másnap Szőregről is elvonul, de nem — mint a július 31-én tartott haditanács kitűzte — a Maros bal partján Aradra, ahova Görgey már közeledőben volt, hanem Nagyikinda, illetve Temesvár irányában, hogy a balszárnyán Kmety parancsnoksága alatt működő oszlop gyorsabban csatlakozhassék hozzá. Ezzel alkalma nyílt Haynau-nak, hogy a két magyar sereg közé ékelődve, azokat végleg elszakítsa egymástól.¹³⁶

A Szentivány—Szőreg—Deszk körül egyesült magyar csapatok létszáma — a népfölkelést nem számítva — 38 ezer emberre tehető, mintegy 100 ágyúval. Amikor augusztus 5-én reggel Dembiński az osztrákok által elfoglalt tisztai hídfőben csapatmozdulatokra lett figyelmes, azonnal megkezdte ütegei által a tüzelést. Mivel az ellenség csak lanyhán viszonozta, ebből Dembiński azt a következtetést vonta le, hogy az ellenség — az előző naphoz hasonlóan — aznap is nyugton marad, és a magyar se-

¹³¹ KATONA TAMÁS (szerk.): Az aradi vértanúk. I. Magyar Századok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 171—172. Lázár Vilmos honvéd ezredes aradi várfoogságában kivégeztetése előtt írt emlékirata.

¹³² TÓTH GYULA (szerk.): i. m. I. Budapest, 1978. 57—58. Mészáros Lázár Emlékiratai.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. Pest, 1849. 50—51.; RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 315.; DANZER F. ALFONSZ: i. m. Budapest, 1874. 356—358.; SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 273.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 250.; UÓ: i. m. II. Szeged, 1899. 169.; PAP JÁNOS: i. m. Szeged, 1886. 228—229.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 663.; Szegedi Napló 1890. jan. 8. sz. Estvéli jelentés. A szőregi csapatok 1849. augusztus 3-i helyzetét rögzíti.

¹³³ DANZER F. ALFONSZ: i. m. Budapest, 1874. 355.

¹³⁴ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 315.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 663.

¹³⁵ DANZER F. ALFONSZ: i. m. Budapest, 1874. 359.

¹³⁶ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 336—337.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 418—419.; BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 245.; SPIRA GYÖRGY: i. m. Budapest, 1959. 574.

reg elvonulását nem fogja akadályozni.¹³⁷ A fegyvertelen nemzetőröket Gál László vezénylete alatt már délelőtt 11 órakor megindította Bébára.¹³⁸

Haynau azonban keresztülhúzta a magyar főparancsnok számítását, mert augusztus 5-én délután két óraker a császári sereg 160 ágyúja megkezdte a tüzelést. Dembiński a sáncvonal fölötti parancsnokságot átadta Lázár Vilmos ezredesnek, ő maga pedig Szőregre nyargalt. Egyik rendelkezés követte a másikat; a katonák azt sem tudták, előre menjenek-e, vagy hátra. „Már kilenc óra tájban — írja Lázár Vilmos — balszárnyunk irányában az ellenségnek gyanús mozdulatokat lehetet észrevenni. Parancsot kaptunk, hogy tíz óraker kezdjük el a visszavonulást, azonban előttem tudva nem levő okokból, az indulás előbb tizenegyre, majd délután három órára halasztatott. Eközben az ellenség mozgása mindig élénkebb lön. Három rendbeli jelentésemre Dembińskitől semmi intézkedést se nyertem...”¹³⁹

Haynau úgy állította seregét csatasorba, hogy az első harcvonalba — egészen közel a hídfő sáncaihoz — a IV. hadtest Lobkovitz hadosztálya, a Benedek dandárral az aradi úttól (a mai Makói út, azaz a 43. sz. fő közlekedési úttól) balra, s a Jablonowsky dandárral pedig az úttól jobbra állott fel. A második harcvonalba a IV. hadtest Herzinger hadosztálya, a harmadikba pedig Panjutin orosz hadosztálya került. A tüzértartalék az Auersperg vértés ezred fedezete alatt a Jablonowsky dandártól jobbra állott fel. A támadáshoz ekként összpontosított császári csapatok létszáma 25 ezer fő, volt, ezek között mintegy 5000 lovas.¹⁴⁰

Mint hogy a szőregi töltés mögött jól fedett magyar tüzérsggel szemben az arcvonaltámadás igen nagy veszteséggel járhatott volna, ezért Haynau a Bechtold lovashadosztályt a magyar baloldal megkerülésére rendelte ki. Ezen kívül egy orosz vadászrezd három zászlóalját két lovas századdal és két osztrák röppentyű üteggel a szentiváni erdő megszállására indította el. Egyidejűleg e csapatok támogatására a Tisza jobb partján, a szentiváni erdővel szemben levő folyókonyóknél (a most Tiszasziget határában eső gátórház és szivattyú-telep táján) még hat orosz löveget állított fel. Az erdőt megszállva tartó két honvéd zászlóalj a döntő összeütközést be sem várva Szentivánra húzódott vissza (itt Újszentiván értendő). Erre az orosz gyalogság tüstént megszállta az említett erdőt, a tüzérsg és lovasság pedig arccal Szőreg és Szentiván felé az erdő előtt foglalt állást.¹⁴¹

Most tehát Bechtold megindíthatta volna támadását, de midőn a hídfőből késve kiinduló lovas hadosztály a Tisza mentén lefelé vonulva a szőregi (ún. kamara-) töltés közelébe ért, Dembiński néhány huszár századot indított ellene támadásba. De a huszárokat a császár-dsidások rövid összecsapás után visszavetették. Most már Bechtold tovább folytathatta útját. Mivel azonban a töltés sokkal magasabb volt, sem hogy azon zárt osztagokkal átkelhetett volna, ezért hadosztálya zömével mindaddig várakozó állást foglalt el, amíg a tüzerek és az orosz utászok a töltésen megfelelő számú és nagyságú rést vágtak. A türelmét vesztett Haynau intézkedett a frontális támadás megkezdésére. Félkört alakítva felvonultatta az újszegedi hídfőtől a 199 löveget számláló 16 üteget Dembiński ütegeivel szemben a szőregi töltéstől 700—1000 lépésnyi távolságra.¹⁴²

Ha most Dembiński lovasságát a fedezet nélkül előresiető osztrák ütegekre rohamra indítja, a császáriak köreiből igen nagy zavart támaszthatott volna. Ámde az al-

¹³⁷ BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 242—244.

¹³⁸ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 345., 348.

¹³⁹ GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 664—665.

¹⁴⁰ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 335—341.; BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 245.

¹⁴¹ BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 246.

¹⁴² RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 335—338.; BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 246.

tábornagy inkább azon törte a fejét, miként lehetne legjobb szerével a döntő összeütkezés elől kitérni. Guyon hadteste már különben is útban volt Béba felé. Ennek megfelelően Dembiński ütegeit másfél órai harc után sorra kivonta a tűzvonalból. A tüzéség, valamint az egész sereg visszavonulását Dessewffynek kellett lovasságával fejeznie.¹⁴³

Liechtenstein altábornagy azonnal megkezdte a gyalogsági rohamot a töltés ellen. A Wisocki hadosztály néhány zászlóalja és egy üteg parancsot kapott Dembińskitől, hogy minden áron tartson ki állásában mindaddig a töltés mentén, míg a visszavonuló tüzéség és gyalogság kellőképpen el nem távolodik az ellenségtől. Mikor tehát a Jablonowsky dandár élosztagai a töltésre feljutottak, a kis magyar csapat ellentámadásba ment át, és csakhamar leszorította őket onnan. Az óriási túlerővel azonban nem tudtak megbirkózni.

Ezalatt az osztrák lovashadosztály is megindult a töltés mögött elfoglalt várakozó állásából, és báró Simbschen tábornok a császár-dsidások élén Szentivánnak vette útját. Mögötte kissé balra Lederer dandára, és még inkább balra oldalt, mintegy ezer lépésnyire a szentiváni erdő előtt két és fél üteg vonult fel. A Dessewffy parancsnoksága alá helyezett magyar lovas hadosztály az osztrák lovasság előnyomulásával szemben Szőreg dél-nyugati vége és a töltés között, arccal a szentiváni erdő felé vonult fel. Simbschen a magyar harcvonalnak Szőreg felé horogalakban visszahúzódott balszárnyára vetette magát, az itteni gyengébb huszárosztagokat visszavetette, de további előnyomulásában meggátolta a magyar ütegek tüze.¹⁴⁴

Ezalatt a magyar huszárharcvonal többi része a Lederer dandárra, a Bocskai huszárok pedig az attól balra teljesen elkülönülten álló osztrák ütegekre támadtak. Csupán az mentette meg őket a megsemmisítéstől, hogy a töltés utolsó oldalán hátrahagyott Mansdorff ezredével a gáton átkelvé a huszárokat oldalba támadta.¹⁴⁵ A Jablonowsky dandár osztagai ekkorára már szintén átkeltek a töltésen, s a huszárosztagokat meghátrálásra kényszerítették. Ezek — a sereg zömét követve — a tavasz óta romokban heverő Szőreg feladva, anélkül, hogy az ellenség üldözne volna őket, szintén Bébára vonultak vissza, ahol Dembiński seregével a csatára következő éjjelt töltötte.¹⁴⁶ „Bealkonyodott, amire az ellenség a szőregi állásunkat elfoglalta — jegyzi meg Lázár Vilmos honvéd ezredes kivégeztetése előtt írt emlékiratában —, ez mentett meg a megsemmisítéstől”.¹⁴⁷

Dembiński az elvonulást taktikailag olyan hibásan rendezte, hogy az osztrák támadás súlyos veszteségeket okozott, és a honvéd seregre rendkívül demoralizálólag hatott.¹⁴⁸ A magyarok vesztesége pontosan nem ismeretes, osztrák források a holtak és sebesültek számát hozzávetőleg 4—5000-re, a fogságba esettek számát pedig 3—400-ra teszi.¹⁴⁹ A halottakat az újszegedi kamaratöltés lábánál közös sírba temették

¹⁴³ BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 247.

¹⁴⁴ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 340.

¹⁴⁵ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867.; 346. KOVÁSSY ZOLTÁN: Lengyel mártír 1849-ben. Magyar Nemzet XXXV. évf. 272. sz. 1979. nov. 21.

¹⁴⁶ KLÓM XV. Budapest, 1955. 831—832. Kossuth tudósítása a szőregi ütközetről. Arad, 1849. aug. 8.; DANZER F. ALFONZ: i. m. Budapest, 1874. 361—365.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 419—421.; BREIT JÓZSEF: i. m. III. Budapest, 1898. 248.

¹⁴⁷ KATONA TAMÁS (szerk.): i. m. I. Budapest, 1979. 173. Lázár Vilmos honvéd ezredes aradi várfofogságában kivégeztetése előtt írt emlékirata.

¹⁴⁸ STEIER LAJOS: i. m. Budapest, é. n. 175.

¹⁴⁹ RÜSTOW: i. m. II. Pest, 1866. 341.; GRACZA GYÖRGY: i. m. V. Budapest, 1898. 665.; SZÁNTÓ IMRE: A polgári forradalom és szabadságharc időszaka Szőregen. In: Szőreg és népe (Tanulmányok). Szerk.: HEGYI ANDRÁS. Szeged, 1977. 109—123.

el.¹⁵⁰ A honvédseregben olasz önkéntesek is harcoltak. Honvédeink és olasz önkénteseink emlékezetét Szőregen emlékmű és emléktábla őrzi.¹⁵¹

Szeged feladása óta az események rohamosan siettek a szabadságharc tragikus bukása felé. Mire Görgey Aradra érkezett, a Szeged környékén összpontosított magyar haderő helyzete teljesen válságosra fordult. Szőregnél Dembiński fővezér habozó, bizonytalan intézkedései folytán „e félig vívott, döntő csatánkat is elvesztettük”.¹⁵² A szőregi csatavesztéssel a magára hagyott forradalom és szabadságharc Szegeden és környékén befejeződött, és kezdetét vette Haynau katonai önkényuralma.

Imre Szántó

SZEGED AM ABEND DES FREIHEITSKRIEGES VON 1848—49

Der Aufsatz behandelt die Rolle der Stadt Szeged in den letzten Monaten (Juni—Juli) des ungarischen Freiheitskrieges von 1848—49.

Es erfolgte der letzte Aufzug im Drama des Freiheitskrieges. Nach der Niederlage der kaiserlichen Truppen im April wandten sich die Wiener Hofkreise nochmals an den russischen Zar Nikolaus I. um militärische Hilfe. Durch den Einfall der russischen Armee wurde die Krise vertieft und ihr Ausgang eingeleitet. Die zaristische Intervention hat die Führer der ungarischen Revolution unvorbereitet getroffen, nicht nur in militärischer Hinsicht, sondern auch wegen der ungeordneten Nationalitätenfrage. Um die aus der zaristischen Intervention entstehende Gefahr abzuwenden, die Kriegslust anzufachen, hat die Regierung ausgefunden, den Volksaufstand für „einen Kreuzzug“ zu erklären.

Auch die unter der Führung des Freiherrn Julius Haynau stehende österreichische Hauptarmee ist zum Angriff übergegangen. Gleichzeitig gab es einen Bewegungskrieg auf dem südlichen Kriegsschauplatz, in der Batschka und im Banat zwischen den serbischen Insurgenten, kleineren österreichischen Truppen und der südlichen ungarischen Armee. Nach dem Beginn der Offensive von Haynau, die unmittelbar die Stadt Pest bedrohte, hat der vereinigte Kriegs- und Ministerrat unter der Leitung von Lajos Kossuth einen neuen Operationsplan am 29. Juni entworfen. Die ungarische Kriegsleitung hat geplant, dass die ungarische Heré im Süden, im Theiss—Maros-Winkel um Szeged sich vereinigen und die Befreiung des Landes versuchen sollen. Infolge der bekannten militärischen Ereignisse hat Kossuth am 2. Juli deklariert, dass die Regierung und das Abgeordnetenhaus ihren Sitz nach Szeged verlegen.

In den ersten Tagen von Juli begann der Völkerfluss nach Szeged zu strömen. Die Regierung, ein Teil der Regierungsbeamten, viele Mitglieder der beiden Tafeln, Truppeneinheiten und die flüchtende Bevölkerung aus der Hauptstadt sind nach Szeged geflutet. Der Gouverneur-Präsident Lajos Kossuth und seine Frau mit ihrer Begleitung sind am 11. Juli in der Stadt angekommen. Kossuth versuchte hier die letzten Kraftreserven der Revolution zu mobilisieren. Die Stadt hat noch nie so eine Belebtheit gesehen, die in den letzten zwei Monaten des Freiheitskampfes hereinbrach.

Mit der Regierung kam auch Bălcescu, der revolutionäre Leiter des rumänischen Volkes nach Szeged, so ist es ihm endlich gelungen, am 13. Juli mit Kossuth zur Vereinbarung zu kommen: es entstand das Versöhnungsprojekt (Projet de Pacification) über die Aufhebung des Brüderkrieges zwischen dem ungarischen und dem rumänischen Volk, das später den Grund des Nationalitätengesetzes in Szeged bildete.

Mit der Vermehrung der Abgeordneten in Szeged haben die Sitzungen in der unteren Tafel begonnen. Inzwischen wurde aber die militärische und politische Lage der Revolution immer schwerer. Drei Kolonnen drängten sich unter der Führung von Haynau auf dem Donau—Theiss-Zwischenstromland gegen das Südländ vorwärts. Um diese Zeit ist die Friedenspartei wieder in Bewegung gekommen, die diese Lage zur Machtübernahme von Artur Görgey günstig fand.

Am Morgen des 28. Juli explodierte der 60 Doppelzentner Schießpulver-Vorrat bei dem Brückenkopf in Neu-Szeged, der aus der Burg in das Zsótér-Lagerhaus hinübertransportiert wurde. Damit wurde das wichtigste Kriegsmateriallager der Honvéd-Armee vernichtet. An demselben Tag wurde — ver-

¹⁵⁰ MÉSZÁROS LÁZÁR: i. m. II. Pest, 1867. 343—350.; HORVÁTH MIHÁLY: i. m. III. Genfben, 1865. 419—421.; SZEREMLEI SAMU: i. m. II. Pest, 1867. 277—278.; REIZNER JÁNOS: i. m. Szeged, 1884. 250—251.; SPIRA GYÖRGY: i. m. Budapest, 1959. 573—574.

¹⁵¹ BÁLINT SÁNDOR: A szőgedi nemzet. I. Szeged, 1976. 227

¹⁵² ELEK ISTVÁN (szerk.): i. m. Budapest, é. n. 201.; STEIER LAJOS: i. m. II. Budapest, é. n. 170.

später — das Nationalitätengesetz in der öffentlichen Sitzung des Landtages angenommen, das den Vertrag zwischen Kossuth Bălcescu bestätigte und die den Rumänen versprochenen Rechte auf alle Nationalitäten in Ungarn erstreckte.

Da der Feind nur 4—5 Meilen weit von Szeged stationierte, hat das Abgeordnetenhaus sich unbefristet vertagt. Ein Teil der Abgeordneten entfernte sich nach Arad, die meisten Mitglieder der Behörden flüchteten sich auch.

Kossuth wollte Szeged mit dem weit ausgebreiteten Schanzwerk verteidigen. Dembinski, der Oberkommandant der um Szeged und in der Umgebung konzentrierten ungarischen Armee aus 60 tausend Mann wich aber dem Zusammenstoss aus und liess die Schanzwerke um Szeged unausgenutzt. Am 1. August verliess er Szeged ohne Kampf und zog sich hinter die Dämme von Szőreg zurück. Die Truppen von Haynau besetzten Szeged am 2. August ohne Kampf.

Nach der Übergabe von Szeged rannten die Ereignisse stürmisch gegen den tragischen Zusammenbruch des Freiheitskampfes. Als Görgey in Arad ankam, nahm die Lage der in der Umgebung von Szeged konzentrierten ungarischen Armee eine völlig kritische Wendung. Infolge der unentschlossenen, unbestimmten Massnahmen des Oberkommandanten Dembinski „haben wir auch diese halb gekämpfte, entscheidende Schlacht verloren“ (bei Szőreg am 5. August).

Mit der Niederlage bei Szőreg sind die selbstüberlassene Revolution und der Freiheitskampf in Szeged und in seiner Umgebung zu Ende gegangen und die Militärwillkür von Haynau nahm ihren Anfang.